

ЄВРЕЙСЬКА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА МОЖЛИВОСТІ ЇЇ ВИКОРИСТАННЯ У ТУРИСТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті охарактеризовано геопросторові особливості та розташування єврейської культурної спадщини у Тернопільській області. Описано її актуальний стан і можливе використання в туристичній діяльності. Проаналізовано геопросторові аспекти розселення єврейських громад у містах і містечках Тернопільської області. Охарактеризовано основні туристичні дестинації Тернопілля, які пов'язані з єврейською культурною спадщиною. Подано перспективні напрями використання спадщини євреїв Тернопілля у туристичній та культурологічній діяльності.

Ключові слова: євреї, кіркут, культурна спадщина, пам'ятка, синагога, Тернопільська область.

Постановка науково-практичної проблеми: актуальність і новизна дослідження. Територія Тернопільської області до часів Другої світової війни була мультикультурною в етнічному плані. У містах і селах мирно проживали та розвивалися українські, польські та єврейські громади, а в окремих поселеннях, також ромські, німецькі та інші. Представники єврейського народу, які проживали переважно у містах і містечках, залишили значну архітектурну, історичну та культурну спадщину, яка приваблює багатьох туристів і відвідувачів. У часи Другої світової війни внаслідок політики голокосту переважну більшість євреїв Тернопілля було знищено. З тих, що вціліли, більшість емігрували переважно до розвиненіших країн. Пам'яттю про них залишилися численні культові споруди (синагоги, кіркути-цвинтарі, пам'ятні знаки), житлові та промислові споруди, специфічні квартали містечок. Такі місця приваблюють як істориків та дослідників, а також різноманітних туристів, особливо ностальгійного сегменту.

Зв'язок теми з важливими науково-практичними завданнями. Єврейська культурна спадщина є одним з факторів розвитку етнічного та сентиментального (ностальгійного) туризму на території Тернопільської області. Це сприятиме розвитку туристичної індустрії у регіоні, що визначено у стратегічному плані розвитку області.

Аналіз попередніх публікацій за темою дослідження. Проблематиці дослідження поширення і стану єврейської спадщини у Тернопільській області присвячено обмежену кількість публікацій. Багато інформації про пам'ятки єврейської культури висвітлюється у дослідженнях професора Й. Петровського-Штерна [11], а також на Інтернет-порталах «Мій штетл» [9] та «Путівник зі збереження єврейських кладовищ у Західній Україні» (англомовний ресурс про єврейські цвинтарі) [1]. Перспективи використання єврейської спадщини в Тернопі-

льській області проаналізовані у публікації Гавришка Б., Дем'янчука П., Питуляк М. [4]. Пам'ятки єврейської культурної спадщини міста Кременець досліджені у праці Т. Яцечко-Блаженко [14]. «Новий» єврейський цвинтар у Збаражі як пам'ятка культурної спадщини, детально описаний у монографії Т. Федорів [13]. Історія розвитку єврейської громади м. Тернополя, її відомі діячі, архітектурні пам'ятки описані у публікації Т. Возняка [2, с. 136-145].

Багато досліджень стосуються просторового поширення пам'яток єврейської спадщини у різних регіонах України. Наприклад, у колективній публікації львівських науковців єврейська культурна спадщина Львівської області розглядається як туристичний ресурс. У праці подано інформацію про міста з найбільшою кількістю єврейського населення на початку ХХ століття, а також про територіальне поширення пам'яток у Львівщині [3]. Окремої уваги заслуговує колективне дослідження американських авторів єврейських синагог, цвинтарів і місць масових поховань на території України, опубліковане у Вашингтоні (США). Воно доповнене значним масивом довідкової інформації, ілюстраціями та картосхемами [10].

Виклад основного матеріалу. Метою цієї публікації є аналіз актуального стану, наявності та збереженості пам'яток єврейської спадщини на території Тернопільської області у контексті перспективного її використання для екскурсійно-туристичної діяльності.

Перші відомості про євреїв на теренах сучасної України містяться в джерелах, в яких йдеться про античні держави Північного Причорномор'я часів понтійського царя Мітрідата VI Євпатора (109–63 до н.е.). Серед виявлених написів на мармурових плитах є повідомлення про єврейські молитовні доми (синагоги, рештки однієї з них розкопано в Херсонесі). Після монголо-татарського завоювання Криму та Київської Русі економічна вага євреїв як посередників у торгівлі на тутешніх землях зростає,

про це свідчать факти процвітання місцевих єврейських общин аж до татаро-литовської війни 1396 – 1399 років. Вигнання євреїв із західноєвропейських країн у XIII–XIV ст. зумовило їхню міграцію на схід до Польщі та Османської імперії. В цей період починає зростати кількість євреїв і на українських землях, особливо після поглинання Галицької Русі Коронаю Польською. Тоді слідом за шляхтою сюди стали поселятись торгівці та ремісники різних національностей, у т. ч. євреї. Перші згадки про євреїв у Львові датуються 1356, Дрогобичі – 1404, Підгайцях – 1420 [5]. Тобто, приблизно у XV–XVI столітті євреї масово почали переїжджати до містечок на території сучасної Тернопільської області.

У 13 столітті польський князь Болеслав Побожний надав євреям у містах певні привілеї: право на торгівлю, дотримання власних релігійних обрядів, бути вільними від кріпацтва. Вони стали основою пізнішого процвітання єврейських громад у Речі Посполитій аж до XVIII століття. Зростання міст і торгівлі сприяли розвитку єврейського народу в Польщі. З 1515 року польський король Сигізмунд I заохочував єврейську імміграцію, переважно з Австрії. Під патронатом короля були також закладені основи єврейської автономії. Справами євреїв у місті керувала старшина кагалу, а також мали право на власний суд [6, с. 143]

Найбільша міграція євреїв на українські землі почалася після Люблінської унії 1569 року. Вони їхали сюди у зв'язку з освоєнням польською шляхтою нових земель. Між 1569 і 1648 роками кількість євреїв в Україні зросла від 4 тис. до майже 51 тис. Єврейство було розселено в 115 містах і селищах Київського, Подільського, Волинського та Брацлавського воєводств [5].

Після першого поділу Польщі у 1772 року почалася велика єврейська міграція по Європі. Зокрема, євреї Галичини стали переміщуватися до інших провінцій Австрійської імперії. У російській імперії закон вимагав євреям проживати за «межею осідлості» (територія сучасної Польщі, Білорусі, України). Проте російського законодавства суворо не дотримувалися, що сприяло формуванню динамічних єврейських громад в українських містах. [7, с. 869]

Найбільшого розквіту єврейські громади міст на Тернопіллі набули у міжвоєнний період XX століття. Об'єктивною причиною цього є їх зосередженість на сфері торгівлі та розвитку окремих ремесл. Окрім того, обрядові практики юдаїзму унеможливають сповідування цієї релігії відірвано від громади. Так поняття «кошеру» вимагає наявності спеціального м'ясни-

ка з інструментами для «правильного» забою різних тварин, здійснення святкових молитов теж вимагає наявності принаймні двох десятків дорослих чоловіків. Забезпечити такі умови можна у містечку і майже не реально у маленькому селі початку минулого століття.

Міста і містечка суттєво відрізнялись від довколишньої сільської місцевості. Тут, ще з раннього нового часу існували розвинені осередки єврейського релігійного життя. Були синагоги, доступ до кошерного м'яса та іншої їжі, достатнє різноманіття варіантів професійної реалізації. Станом на початок 20-тих років XX ст. поняття «місто» і «містечко» і Другій Речі Посполитій погано врегульоване. У цю категорію потрапили поселення з розмірами від 700 осіб до 30 тис осіб. Різниця була і між воєводствами. Із картосхеми (рис.1) бачимо, що найбільша частка євреїв концентрується у містах колишніх Кременецького, Підгаєцького, Скалатського і Тернопільського повітів. Тут вони становлять близько половини населення. Припускаємо, що таке розміщення є певним «історико-географічним реліктом». Так, Підгайці колись були приватною резиденцією гетьмана коронного Станіслава-Ревери Потоцького і стояли на важливому торговому шляху з Галича на Тербовлю. Кременецький повіт понад століття входив до складу Російської імперії. Відвертий антисемітизм і «межа осідлості» і цій державі призвели до значної концентрації єврейського населення у дрібних містечках Правобережної України. Такими були, зокрема, Шумськ, Вишнівець, Ланівці, Вишгородок, Почаїв.

В окремих містах (Бучач, Заліщики, Підгайці) за даними польських переписів населення частка євреїв становила більше половини від усіх мешканців. На цих демографічних даних базується етнонаціональне дослідження національного складу населення Галичини, виконане у 1930-их роках українським географом Володимиром Кубійовичем. Згідно його даних, найбільша єврейська громада у міжвоєнні роки налічувалася у Тернополі – 14730 осіб із 37500 мешканців міста або більше 38 % населення. Значна кількість євреїв проживала також Чорткові (6100 або 30 %) та в Бучачі (5150 або 48 % населення) (рис. 1). У частці серед населення особливо вирізнялися Шумськ (1717 осіб, 73 % від усього населення), Вишнівець (2823 осіб, 71 %), Підволочиськ (2450 осіб, 58 %) і Микулинці (1890 осіб або 57 %), Заліщики (2900 осіб, 50 %), Підгайці (3340, 54 %). Як ми уже писали, висока частка євреїв серед населення містечок Південної Волині пояснюється їх місцем розташування у так званій «смузі осідлості» у часи російської імперії. У деяких малих містечках

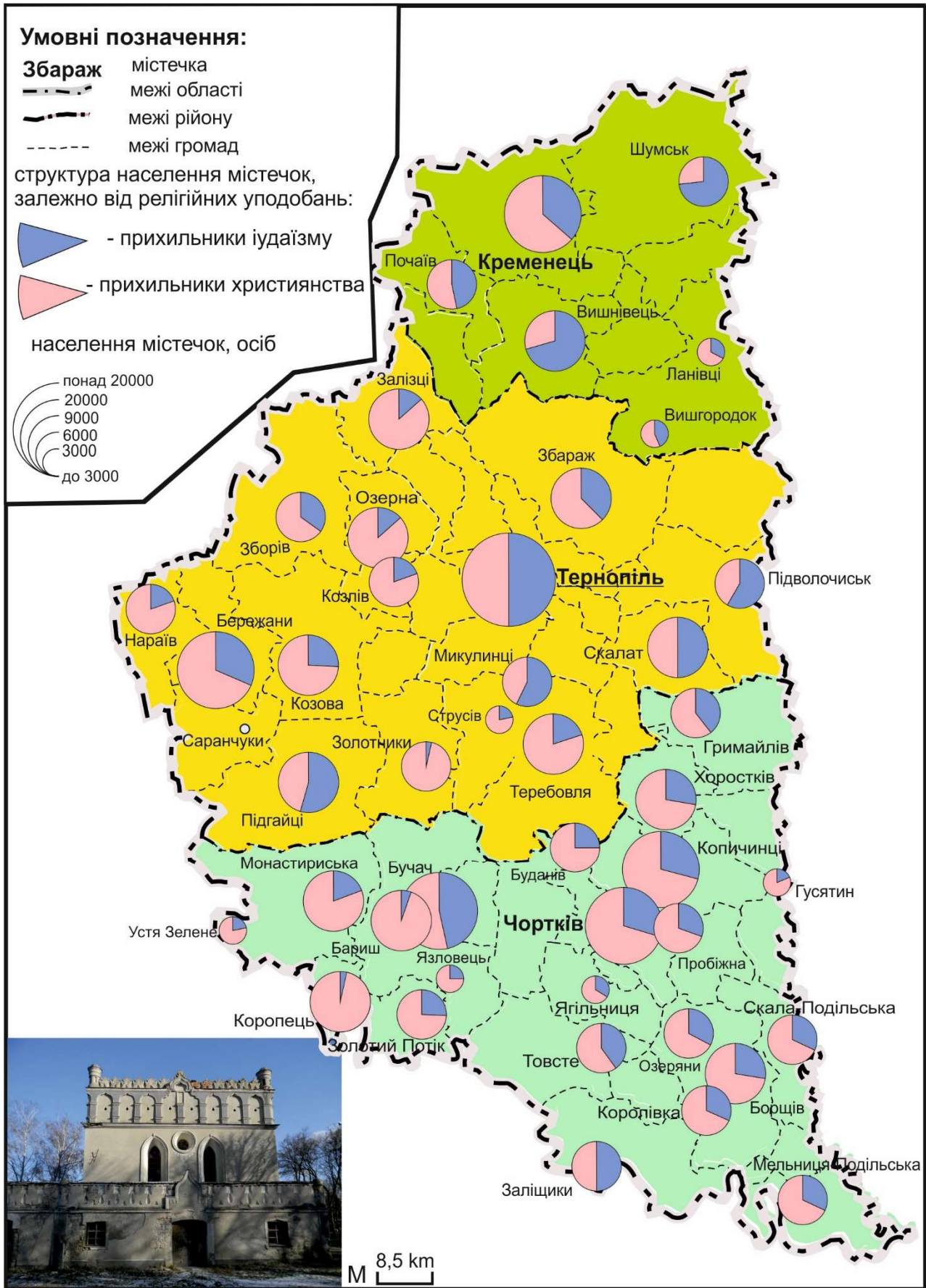

Рис. 1. Частина прихильників іудаїзму у структурі населення міст і містечок Тернопільської області у міжвоєнний період (побудовано авторами за даними [8, 12])

Спадщина єврейських громад Тернопільської області

Назва міста чи містечка	Стан синагоги, її сучасне використання	Стан кладовища (кіркута)	Інші пам'ятки
Борщів			Пам'ятний знак
Мельниця	Господарське приміщення	Окремі мацеви	
Скала-Подільська	Житло	Збережений	
Більче-Золоте		Фрагменти мацев	
Озеряни	Господарське приміщення	Окремі мацеви	
Королівка		Занедбаний	
Бережани	Руїни	Збережений	
Козова	Інше призначення	Окремі мацеви	
Козлів	Житло	Окремі мацеви	
Нараїв	Знищена	Знищено	
Бучач	Знищена	Добре збережений	
Бариш		Фрагменти мацев	
Язловець	Знищена	Окремі мацеви	
Монастирська	Господарське приміщення		
Золотий Потік		Окремі мацеви	
Чортків	Збережені		
Ягільниця	Знищена		Пам'ятний знак
Копичинці	Господарське приміщення		
Гусятин	Збережена	Окремі мацеви	
Хоростків	Знищена		
Пробіжна	Руїни	Фрагменти мацев	
Підгайці	Руїни	Збережений	
Завалів		Фрагменти мацев	
Скалат	Руїни	Знищений	
Гримайлів	Руїни		
Підволочиськ	Господарське приміщення		
Тернопіль	Знищені	Збережений	
Петриків			Пам'ятні знаки
Микулинці	Господарське приміщення	Знищений	
Теребовля	Господарське приміщення	Знищений	
Буданів	Руїни	Окремі мацеви	
Струсів	Руїни	Окремі мацеви	
Заліщики	Господарське приміщення	Фрагменти мацев	Пам'ятний знак
Товсте	Житло	Збережений	Пам'ятний знак
Устечко			Пам'ятний знак
Збараж	Господарське приміщення	Частково збережений	
Зборів	Господарське приміщення	Знищений	Пам'ятний знак
Залізці	Руїни	Окремі мацеви	
Озерна		Фрагменти мацев	
Кременець	Господарське приміщення	Збережений	
Почаїв	Руїни		
Шумськ	Знищена		
Вишневець	Господарське приміщення	Збережені 2 кіркути	
Великі Бережці		Фрагменти мацев	
Катеринівка		Фрагменти мацев	

кількість єврейського населення становила всього кількості осіб, як в Більче-Золоте, Золотники, Коропець. Окремо варто виокремити села – колишні міста, в яких тоді налічувалися значні єврейські спільноти: Королівка (1000 осіб, 31 % від усього населення), Озеряни (1450 осіб, 32 %), Пробіжна (31 %) [8, с. 96, 108].

Після Другої світової війни та голокосту на території Тернопільської області залишилося лише кілька сотень євреїв. Їх вцілілі культові та побутові споруди використовувалися вже за іншим призначенням. Синагоги ставали у кращому разі клубами або музеями, а в гіршому складом, котельними або просто руйнувалися. Кіркути знищувалися, а мацеви (надгробки) з них використовували як будівельні матеріали. Наприклад, у Тернополі частину надгробків використали як будівельну основу при відновленні міських вулиць і доріг. Актуальний стан пам'яток єврейської спадщини наведений у таблиці 1.

Згідно наших досліджень на території Тернопільської області до Другої світової війни порівняно значні (понад 50 осіб) єврейські общини проживали у 60 населених пунктах, переважно у містах і містечках. І лише у 17 поселеннях збереглися у різному стані синагоги, у 20 – єврейські кладовища (кіркути).

Центри єврейської спадщини у Тернопільській області можна умовно поділити на чотири групи:

- 1) Центри із збереженими основними пам'ятками єврейської культури (синагоги, кіркути, житлові будинки) – Кременець, Гусятин, Чортків;
- 2) Центри з однією збереженою пам'яткою єврейської культури або двома (наприклад, вцілілий кіркут чи синагога) – Тернопіль, Бережани, Бучач, Підгайці;
- 3) Центри з вцілілими частинами пам'яток єврейської культури (наприклад, кіркут з кількома мацевами або перебудована синагога) – Козова, Підволочиськ,
- 4) Центри окремими фрагментами чи залишками елементів єврейської культури – Озерна, Язлівець.

Якщо проаналізувати стан збереження єврейських синагог на території Тернопільської області, то найкраще збереглися будівлі, які використовувалися за іншим призначенням. Фактично, як храм в поодиноких випадках використовується лише синагога у Гусятині. У задовільному стані перебувають колишні синагоги у Чорткові (колишня освітня споруда), Кременці (автостанція), Копичинцях, Микулинцях (торгові заклади). У Козові в такій культовій бу-

дівлі облаштовують місцевий музей. Скалі-Подільській, Козлові та Товстому у приміщення колишніх синагог переоблаштовані у житлові будинки. Колись гарні будівлі синагог у Бережанах, Підгайцях, Гримайлові, Струсові тепер перебувають у плачевному стані, поступово перетворюючись на руїни. Нами створена картосхема (рис.2), яка відображає сучасний стан збереження та геопросторову локалізацію пам'яток єврейської культури.

З картосхеми бачимо велику кількість збережених синагог. Але можливості їх використання в ностальгійному туризмі дуже обмежені. Адже не кожен турист сприйме споруду спортивної школи чи автовокзалу, як адекватну і цікаву екскурсійну дестинацію. Ще складніше із житловими будинками. Переважно вони переплановані до невпізнання, то ще й у них проживають мешканці.

Подібна ситуація з єврейськими цвинтарями (кіркути або окописька). Найкраще вони збережені в Бережанах, Бучачі, Підгайцях, Тернополі, Кременці, Збаражі. Кладовища у вигляді окремих надмогильних пам'ятників (мацеви) збереглися в Озерянах, Козові, Залізцях, Струсові, Язлівці. В Гусятині частина кіркуту з мацевами розміщені у дворі житлового будинку. Окремі фрагменти та залишки єврейських цвинтарів збереглися в Заліщиках, Озерні, Пробіжній. У більшості населених пунктів, в яких до Другої світової війни проживало багато євреїв, єврейські цвинтарі були зруйновані та часто забудовані.

В окремих містах і селах Тернопілля встановлені пам'ятні знаки на місці масового знищення представників єврейського народу. Наприклад, на околиці села Петриків на місці розстрілів тернопільських євреїв встановлені меморіальні знаки та пам'ятник. Встановлені також пам'ятні знаки у Заліщиках, Зборові, Кременці, Тернополі, Товстому, Устечку, на околиці с. Плебанівка Тербовлянської громади.

У місті Бучач встановлено пам'ятник, меморіальну дошку, а також облаштовано дворик у будинку, в якому народився єврейський письменник світового рівня, лауреат Нобелівської премії Шмуель Агнон. Пам'ятник відомому австрійському письменнику єврейського походження К. Францоу споруджений у м. Чортків. У с. Буданів Білобожницької громади у 2019 р. відкрито пам'ятник американському письменнику єврейського походження Сомі Моргенштерну, який походить з цього села. У Тернополі споруджено пам'ятник-макет великої синагоги, яка була зруйнована у часи Другої світової війни.

Рис. 2. Поширення і сучасний стан пам'яток єврейської культури в територіальних громадах Тернопільської області (побудовано авторами за даними [1, 9, 10])

Об'єкти єврейської культурної спадщини в Тернопільській області мають значний потенціал для їх використання в екскурсійно-туристичній діяльності. Особливо у контексті так званого сентиментального (ностальгійного) туризму, коли нащадки євреїв, які колись проживали на Тернопіллі, приїжджають на місця життя та діяльності їх прародичів. Деякі збережені пам'ятки єврейської спадщини до російського вторгнення у 2022 р. приймали організовані групи іноземних і внутрішніх туристів. Досить часто відвідували іноземні туристи поки найкраще збережену синагогу в Гусятині, яка підтримується у задовільному стані завдяки старанням місцевих волонтерів за сприяння єврейських організацій. У советські часи у цій будівлі розміщувався районний краєзнавчий музей, що сприяло її збереженню. Нечисленних ностальгійних туристів приваблюють у Гусятині також залишки єврейського цвинтаря (кіркута) у дворі житлового будинку на околиці міста.

В місті Бучачі будинок, в якому народився єврейський письменник, лауреат Нобелівської премії Шмуель Агнон, теж є важливим туристичним об'єктом міста. Більше десяти років тому в ньому був облаштований арт-дворик, де можна ознайомитися з історією та відомими вихідцями з містечка, а також проводяться різні культурно-мистецькі заходи місцевого рівня. Навпроти цього будинку встановлений пам'ятник Ш. Агнону. У Бучачі також був проведений благоустрій кіркута, на якому були віднайдені могили (мацеви) матері та батька цього письменника.

У Чорткові збереглися дві синагоги і зареєстрована невелика єврейська громада. «Нова» чортківська синагога збудована на початку ХХ ст. у романтичному стилі на замовлення ружицького цадика Фрідмана, ставши осередком хасидизму в місті. Вона має вдаль розташування на головній вулиці. Біля так званої «старої ратуші» встановлено також пам'ятник видатному австрійському письменнику єврейського походження К. Е. Францоу, який народився в Чорткові та описав це місто у своїх творах [4, с. 298].

Збереглися також пам'ятки єврейської спадщини у Кременці. У приміщенні колишньої синагоги зараз функціонує місцева автостанція. Стараннями єврейських організацій та спонсорів відновлений кіркут.

В аварійному стані перебуває будівля синагоги у с. Буданів Білобожницької громади. Колись це село було містечком із розвинутою торгівлю, де проживало багато євреїв. У центральній частині поселення збереглася характерна забудова із єврейськими будинками, в яких

на фасадній стороні колись були крамниці. Навпроти колишньої синагоги споруджений пам'ятник відомому американському єврейському письменнику С. Моргенштерну, який походить з Буданова.

У Козові кілька років тому був розчищений та огорожений єврейський цвинтар (кіркут). У приміщенні колишньої синагоги облаштовують місцевий музей історії селища і краю, що дасть поштовх у розвитку туристичної діяльності в громаді.

Ще одним відомим поселенням для розуміння єврейської культури в Україні є селище Товсте на півдні області. У ХVІІІ ст. тут жив і проповідував засновник хасидизму майбутній Меджибіжський цадик Ізраїль бен Еліезер (Бешт). На кіркуті, поряд із дорогою Товсте – Борщів, збереглася могила його мами. Над нею встановлено шатро (огель), що добре помітно з дороги [4, с. 299].

У Тернополі із об'єктів єврейської культурної спадщини збереглася лише частина кіркута у південній частині міста. Його часто відвідують туристи як з України, так й інших країн світу. На межі м. Тернопіль та с. Петриків облаштовано меморіальний знак на місці масового знищення тернопільських євреїв у часи Голокосту. Дві синагоги та інші єврейські молитовні доми були зруйновані під час Другої світової війни.

Висновки. Тернопільська область має досить багату єврейську культурну спадщину, оскільки євреї тут проживали протягом багатьох століть. Майже у 60 населених пунктах регіону, в яких проживали значні общини євреїв, збереглися певні пам'ятки єврейської спадщини і їх залишки. У багатьох населених пунктах євреї становили більшість чисельності людності. З пам'яток єврейської культури більшість синагог на Тернопіллі були зруйновані або використовуються як житло чи для виробничо-побутових потреб. В області залишилося 13 вцілілих єврейських кладовищ (кіркутів), а ще багато таких у закинутому чи зруйнованому стані. За результатами досліджень створено дві картосхеми, які характеризують етнорелігійний склад населення у 30-их роках ХХ ст. (часи розквіту єврейських общин) і поширення пам'яток єврейської культури у Тернопільській області. Проаналізовані вибрані туристичні дестинації Тернопілля, де основними об'єктами є пам'ятки єврейської культурної спадщини.

Перспективи використання результатів дослідження. Пам'ятки єврейської культури в Тернопільській області мають перспективний потенціал для їх використання у сфері етнічного та сентиментального (ностальгійного)

туризму. При належному збереженні та відновленні культурної спадщини євреїв регіон може

залучити більші туристичні потоки як з України, так й інших країн світу.

Література:

1. A Guide to Jewish Cemetery Preservation in Western Ukraine. URL: <https://jewishheritageguide.net/uk/cemeteries/ternopil> (дата звернення: 21.10.2024).
2. Возняк Т. Тернопільські євреї. Ї: Незалежний культурологічний часопис. Львів. СПД Кичма. 2010. Ч. 63. С. 136-145.
3. Haba M., Dnistrianska N., Pnytska-Hykvachuk H., Makar O., Senkiv M. Jewish cultural heritage of the Lviv Oblast as a tourism resource. Journal of Geology Geography and Geocology. 2020. 29 (3), P. 502–511.
4. Гавришок Б., Дем'ячук П., Питуляк М. Єврейська спадщина в Тернопільській області як ресурс туризму. Сакральне та туризм : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 28 квітня 2023 р.). Київ : Геопринт, 2023. С. 297-299.
5. Гриневич Л.В., Гриневич В.А. Євреї в Україні. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: В-во "Наукова думка", 2005. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Evrei_v_Ukraini (дата звернення: 08.10.2024).
6. Дейвіс Норман. Боже ігрище: історія Польщі. Пер. з англ. П. Тарашук. К.: Основи, 2008. 1080 с.
7. Дейвіс Норман. Європа: Історія. Пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. К.: Основи, 2008. 1464 с.
8. Кубійович В. Етнічні групи південнозахідної України (Галичини) на 1.1.1939. Wiesbaden: Otto Harrassowitz. 215 с.
9. Мій штетл. Єврейські містечка України. URL: https://myshtetl.org/index_ua.html (дата звернення: 10.10.2024).
10. Miller W. L. Jewish cemeteries, synagogues, and mass grave sites in Ukraine. United states commission for the preservation of america's heritage abroad. Washington, 2005. URL: https://jewishheritageguide.net/wp-content/uploads/2019/11/uscpaha_jewish_survey_ukraine_2005.pdf (дата звернення: 21.10.2024).
11. Петровський-Штерн Й. Штетл. Золота доба єврейського містечка. Київ: Критика, 2019. С. 394.
12. Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie Pierwszego Powszechnego Spisu Ludności z dn. 30 wrzesnia 1921 r. i innych źródeł urzędowych. T. 9 : Województwo Wołyńskie. Warszawa, Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, 1923. URL:https://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/publication/17136/edition/14636/content?format_id=2 (дата звернення: 21.10.2024).
13. Федорів Т. Нарис до історії євреїв Збаража. «Новий» єврейський цвинтар міста. Тернопіль. Лібра Terra, 2019. 116 с.
14. Яцечко-Блаженко Т. В. Нерухомі пам'ятки єврейської культурної спадщини міста Кременця. Гілея: науковий вісник. 2014. Вип. 90. С. 144–147.

References:

1. A Guide to Jewish Cemetery Preservation in Western Ukraine. URL: <https://jewishheritageguide.net/uk/cemeteries/ternopil> (data zvernennia: 21.10.2024).
2. Vozniak T. Ternopilski yevrei. Yi: Nezaleznyy kulturolohichnyi chasopys. Lviv. SPD Kychma. 2010. Cz. 63. S. 136-145.
3. Haba M., Dnistrianska N., Pnytska-Hykvachuk H., Makar O., Senkiv M. Jewish cultural heritage of the Lviv Oblast as a tourism resource. Journal of Geology Geography and Geocology. 2020. 29 (3), P. 502–511.
4. Havryshok B., Demianchuk P., Pytuliak M. Yevreiska spadshchyna v Ternopilskii oblasti yak resurs turyzmu. Sakralne ta turyzm : materialy Mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii (Kyiv, 28 kvitnia 2023 r.). Kyiv : Neoprynt, 2023. S. 297-299.
5. Hrynevych L.V., Hrynevych V.A. Yevrei v Ukraini. Entsyclopedia istorii Ukrainy: T. 3: E-Y / Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. Kyiv: V-vo "Naukova dumka", 2005. 672 s. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Evrei_v_Ukraini (data zvernennia: 08.10.2024).
6. Deivis Norman. Bozhe ihryshche: istoriia Polshchi. Per. z anhl. P. Tarashchuk. K.: Osnovy, 2008. 1080 s.
7. Deivis Norman. Yevropa: Istoriia. Per. z anhl. P. Tarashchuk, O. Kovalenko. K.: Osnovy, 2008. 1464 s.
8. Kubiiiovych V. Etnichni hrupy pivdennozakhidnoi Ukrainy (Halychyny) na 1.1.1939. Wiesbaden: Otto Harrassowitz. 215 s.
9. Mij shtetl. Yevreiski mistechka Ukrainy. URL: https://myshtetl.org/index_ua.html (data zvernennia: 10.10.2024).
10. Miller W. L. Jewish cemeteries, synagogues, and mass grave sites in Ukraine. United states commission for the preservation of america's heritage abroad. Washington, 2005. URL: https://jewishheritageguide.net/wp-content/uploads/2019/11/uscpaha_jewish_survey_ukraine_2005.pdf (data zvernennia: 21.10.2024).
11. Petrovskiy-Shtern Y. Shtetl. Zolota doba yevreiskoho mistechka. Kyiv: Krytyka, 2019. 394 s.
12. Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej opracowany na podstawie Pierwszego Powszechnego Spisu Ludności z dn. 30 wrzesnia 1921 r. i innych źródeł urzędowych. T. 9 : Województwo Wołyńskie. Warszawa, Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, 1923. URL: https://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/publication/17136/edition/14636/content?format_id=2 (data zvernennia: 21.10.2024).
13. Fedoriv T. Narys do istorii yevreiv Zbarazha. «Novyi» yevreiskiy tsyntyntar mista. Ternopil. Libra Terra, 2019. 116 s.
14. Yatsechko-Blazhenko T. V. Nerukhomi pamiatky yevreiskoi kulturnoi spadshchyny mista Krementsia. Hileia: naukovyi visnyk. 2014. Vyp. 90. S. 144–147.

Abstract:

Ivan RUDAKEVYCH, Bohdan HAVRYSHOK, Natilia FLINTA. JEWISH CULTURAL HERITAGE OF THE TERNOPIL REGION: CURRENT STATE AND POSSIBILITIES OF ITS USE IN TOURIST ACTIVITIES

The article describes the geospatial features and location of Jewish cultural heritage in the Ternopil region. Its current state and possible use in tourist activities are described. Information about the multiculturalism of the population of the Ternopil oblast during the Second World War and the rich Jewish cultural heritage in the region has been updated. The latest scientific publications on the Jewish heritage of the Ternopil region and its use in tourism are characterized. The historical and geographical features of the appearance of Jews on Ukrainian lands and on the territory of the Ternopil region are described. The peculiarities of the resettlement of the Jewish people during the times of the Polish-Lithuanian Commonwealth, the Austrian and Russian empires are analyzed. The number of Jews grew the most in the 16th century

after the Union of Lublin thanks to the development of "new lands" in the territory of Western Podillia. The Jewish communities in the Ternopil oblast reached their greatest prosperity and numbers in the 20-30s of the 20th century. According to the ethno-national research of the national composition of the population of Galicia by the Ukrainian scientist V. Kubyovych, the share of Jews among the population of the cities and villages of the Ternopil region as of 1939 was calculated. According to these calculations, a map of the Jewish population of the region was drawn up. At that time, the largest number of Jews lived in Ternopil, Kremenets, Chortkiv, and Buchach. In terms of share among the entire population, there were the most Jews in the towns of Vyshnivets, Shumsk, Mykulyntsi, Pidvolochysk, Pidhajtsi - more than 50%. The large number of Jews in the towns of Vyshnivets, Lanivtsi, and Shumsk is explained by their location in the "settlement strip" during the times of the Russian Empire. A significant number of the Jewish population also lived in some villages. After the Second World War and the Holocaust, only a few hundred Jews remained in the Ternopil region. The main monuments of Jewish culture (synagogues, prayer houses, kirkuts) were mostly destroyed or repurposed. The article presents a table of the current state of monuments of Jewish heritage in the Ternopil region. Most synagogues are in ruins or have been converted for other needs. Kirkuts have survived mainly in the form of several matzos or abandoned cemeteries. In the Ternopil oblast there are ten Jewish cemeteries left in a preserved condition. In several cities and villages of the region, memorial signs have been erected, primarily at the sites of the mass extermination of Jews. An example of such places is the memorial monument at the site of the extermination of the Jewish population on the outskirts of Ternopil and the village of Petrykiv. Four groups of Jewish heritage centers in the Ternopil region are also distinguished according to the degree of their preservation. Most of such centers in the region are represented by separate fragments or remnants of elements of Jewish culture. The authors have created a map that reflects the current state of preservation and geospatial localization of monuments of Jewish culture. Of the savings in the Ternopil oblast of synagogues, only one in Husyatyn is used for religious needs. Others synagogues are in desolation at the station or are engaged in local business (bus stations, warehouses, sawmills, etc.). However, most synagogues in the Ternopil region are in a dilapidated and ruined state. The article also analyzes the main tourist destinations in the Ternopil oblast based on Jewish cultural heritage. For example, in the Buchach, a famous tourist attraction is the house where the Jewish writer Shmuel Agnon was born. The inner part of the building has an art courtyard where various mystical and public events are held. In the Budaniv village, the Terebovlya society has built a monument to the Jewish writer Sami Morgerstern, who was born there. Nearby in this settlement are the ruins of a synagogue and Jewish trading houses. In the Tovste village the founder of Hasidism, Tzadik Besht, lived and preached here in the 18th century, and his mother is buried in the local kirkut. Only a part of the kirkut remained in Ternopil from the heritage of the Jewish people. In general, the Ternopil region has a rich Jewish cultural heritage, which serves as a basis for the development of ethnic and sentimental tourism.

Keywords: cultural heritage, Jews, kirkut, monument, synagogue, Ternopil region.

Надійшла 27.10.2024 р.